

SZEMLE

Szabó Tibor

MINI-PORTRÉK AZ OLASZ ÉS EURÓPAI KULTÚRÁRÓL

(Madarász Imre: *Rómába minden úton. Az italianista zarándoklatai*. Budapest, Hungarovox kiadó, 2023.)

A kultúra egyetemes értéke az emberiségnek. Irodalomról, művészetekről vagy egyéb kulturális objektivációkról (akár építészeti stílusokról vagy a politikai kultúráról van is szó) mindig figyelemre méltó, ha valaki összehasonlító módon értekezik. Ez a módszer biztosan többet mond egy-egy nép sajátos, egyedi kultúrájáról, mintha csak önmagában vizsgálnánk egy adott társadalom kulturális „termékeit”. Ráadásul olyan összevetésekre adódik alkalom, amely – amikor hasonlóságot talál egy-egy nép, nemzet eszmevilágában – ugyanakkor rávilágít specifikus vonásaira is. Ha csak az európai civilizációt vesszük figyelembe, láthatjuk, hogy mondjuk az angol, a francia, a spanyol, a cseh vagy magyar stb. értékrend, felfogás milyen más, egymástól elütő, mégis valamilyen formában egymáshoz közelálló kulturális eredményeket hoz létre. Összehasonlításuk tehát számos érdekes vonással gazdagíthatja egy-egy sajátos kultúra jellemvonásait. Érezhető tehát, hogy van, létezik európai kultúra, amely összefügg az e földrészen élt, élő népek szellemvilágával.

Legújabb könyvében a kiváló italianista Madarász Imre erre az összehasonlító szellemiségre és módszerre mutat számos példát, miközben könyve fókuszában az itáliai irodalom és kultúrtörténet áll. A reneszánsz korától kezdve szemléli kedvenc íróit, művészeit és pár oldalon belül mutat fel egy-egy portrét neves írókról, költőkről és filozófusokról. Korokat is átívelő élő hagyományként tekint például a legkiválóbb Medici, a firenzei Lorenzo Il Magnifico dalára a múltó ifjúságról: „Ó, mi szép az ifjúkor, csak/gyorsan elszáll, mindhiába!/Vígan élj, gondolj a mára:/hátha rosszabb lesz a holnap.” (Sárközi György fordítása). A reneszánsz epikureista – hedonista életbölcseletnek ez az örömmódja és hangulata visszatér Schiller és Berzsenyi egy-egy versében is. Hasonlóan jelentős alkotása volt a reneszánsznak a Giorgio Vasari által írt *Életrajzoknak*, amelyben az egész későbbi európai kultúrát meghatározó olasz művészekről (Giotto, Raffaello, Botticelli, a polihisztor Leonardo művészetéről) olvashatók bio-monográfiák. Ezek közül Madarász Imre kiemeli a Michelangelo-portrét, hiszen az „isteni Michelangelo” nemcsak túlszárnyalta antik elődeit, hanem négy művészeti ágban – festészetben, szobrászatban, építészetben és verselésben – is legkiválóbb volt. A reneszánsz individualizmus ösztönzi Vasarit a kultúrtörténet „individualista fejlődéstörténetére”.

Az olasz felvilágosodás irodalma és kultúrája kevésbé ismert nálunk. Madarász Imre viszont ennek a korszaknak a szakértője. Giuseppe Parini ódáiból – talán aktualitása miatt is – a kötetben *A himlőoltás* cíművel foglalkozik. Az oltás ellenes magatartással, a babonával szemben a progresszió az oltás mellett van és mutat utat a jövő felé. Mint *A bűnökről és a büntetésekről* című Cesare Beccaria mű fordítója különös figyelmet kér a „modern büntetőjog bibliájának” és az „európai jogreformok nagy ihletője” számára. Ez a mű a „nyugati civilizáció fényes örökségét” és „egyetemes értékeit”

mutatja. Hasonló jegyeket mutat fel Pietro Verri, aki Milánó történetéről írt munkájában a kínvallatás lombardiai eltörlése mellett érvelt. Ez a humanista éthosz teszi a modern európai kultúra előfutáiraivá a Felvilágosodás századának kiváló költőit, tudósait.

Ha teremtő géniuszokat akarunk összevetni, az egyik jó lehetőség akkor adódik, ha Friedrich Schiller mellé Vittorio Alfierit tesszük az olasz irodalomból. Mindketten az 1700-as években éltek, alkottak és számos párhuzam figyelhető meg munkásságukban. Mindketten számos műfajban alkottak, de legfőképpen drámában, azon belül is a tragédiában. Eszmetársak voltak annyiban, hogy a zsarnokság ellen léptek fel „szabadság-tragédiákban”, a *Don Carlos*ban éppúgy, mint a *Második Brutus*ban Alfierinél. „Schiller és Alfieri a legmagasabb költészeteszmény jegyében alkották meg remekműveiket, amelyeket később senki sem tudott – mert nem volt lehetséges – túlszárnyalni” – írja kissé elfogultan irányukban a szerző.

A „Rómában minden úton. Az italianista zarándoklatai” című – általunk eddig is méltatott – könyvében Madarász Imre rátér Arany János és az olasz irodalom kapcsolatának témájára. Valóban, Arany nagyon jelentős fordítást végzett Dante főművéből, amikor a *Pokol* első tercínáját átültette magyarra. Tőle származik az *Isteni Színjáték*-nak ez a briliáns fordítása: „Az emberélet útjának felén/Zordon, sötét erdő közé jutottam,/Mivel az igaz utat nem lelém”. Ezt többen átvették tőle, például Babits Mihály is, aki csak minimális változtatást végzett rajta. Az egyre sűrűsödő magyar fordítások közül mi ezt tartjuk a legjobbnak ma is. Arany János Dante ódája pedig „világviszonylatban is egyike a legszebb Dante-verseknek”, amit többször lefordított olaszra: „Állottam vizének mélységei felett,/Síma volt a fölszín,/de sötét, mint árnyék”. A Dante iránti fogékonysága mellett a magyar költő kitűnő akadémiai székfoglalót tartott 1859-ben Zrínyi és Tasso költészetének összevetéséről, amely egyik előzménye lett a hazai, olasz eredetű összehasonlító irodalomtudománynak.

A 19-20. század pedig újabb elemzésekre, íróportrékra és összevetésekre ösztönzi a könyv szerzőjét. Ebből a korszakból is kiemel néhány olyan író, költőt, akiknek a művészete európai mércével is nagyra értékelhető. Ezek közül az egyik ilyen figyelemre méltó alkotás *A párdúc*, a Nobel-díjas szicíliai író, Giuseppe Tomasi di Lampedusa műve. Ezt a regényt az 1963-as filmadaptáció okán sokan ismerik: Luchino Visconti világsikerű filmje az olasz 19. század közepi Risorgimento, azaz Itália Olaszországgá válása idejére kalauzolja el a nézőt (és persze az olvasót is). Ebben mondja Tancredi (a „gattopardo” egyik rokona) azt a figyelemre méltó kijelentést, hogy „ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia...”. Tomasi di Lampedusa művét az olasz irodalomban egy hasonló szellemiségű, szintén „déli” regény előzte meg. Federico De Roberto *Az alkirályok* címmel megjelentetett, magyarul csak 1965-ben kiadott alkotását sokan *A párdúc* előzményének tartják. Habár mindkét regény a Risorgimento kori szicíliai társadalmi és kulturális légkörben született, annak érzékeltetését tűzte ki céljának, a kettő között az ismertségi mérleg mégis Tomasi di Lampedusa regénye felé mozdul el.

Van az olasz kultúrában és irodalomban néhány nagyon vitatott és vitatható író és költő, akiknek életműve történelmi koroktól függött és egyúttal változott is. Az egyik éppen a nálunk a 20. század elején nagyon ismert és elismert, mára szinte elfeledett művész, Gabriele D’Annunzio volt. Mi lehet az oka ennek a feledésnek? A könyv szerzője ezt abban látja, hogy rendkívül ellentmondásos volt alkotásában és művészetében is: hol remekírónak tartották, hol dilettánsnak, hol kozmopolita (kétnyelvű, olasz-francia) volt, hol fanatikus nacionalista, hol elitköltőnek tartották,

hol tömegdemagógnak stb. Egyszóval D'Annunzio komplex jelenség volt, sokoldalú, sokszínű és sokarcú. Ezt részben a Risorgimentóból való általános kiábrándultság okozta, másrészt politikai tevékenysége: ő a Nagy háborúba való belépés aktív szószólója és harcosa volt. Nem sokra rá Mussolini lett a példaképe. Közel hasonló pályát futott be Giovanni Papini is, az olasz folyóirat kultúra prominense. A futurizmust és egyéb irányzatokat szülő korban megalomán szenvedéllyel alapított meg számos neves, a kortárs irodalomban kiemelkedő jelentőségű folyóiratot, mint például a következőket: *Il Leonardo*, *La Voce*, *Lacerba* stb. Maga is számos szereppel tudott azonosulni életében: „próféta, apostol, szent, vallásalapító, még Isten is” szeretett volna lenni. Ő is, mint D'Annunzio Mussolini híve lett. Nem különben Curzio Malaparte. Német származása ellenére (eredetileg Kurt Erich Suckert volt a neve) nacionalista „főolasz” akart lenni. Ennek érdekében változtatta meg saját nevét, amikor Bonaparte Napóleon nevét vette alapul, de ő magát a „rossz oldalnak” nevezte, Malaparte-ként lett ismert író. Az ő pályája követte az európai és olasz társadalom változásait: volt intervencista, fasiszta, majd antifasiszta, később kommunista, halála előtt pedig megtért katolikus. Főművét, a *Kaputt* címűt, 1944-ben írta és benne a haditudósítást emeli szépirodalmi rangra. Néhány rendkívül ellentmondásos életutat tár elénk Madarász Imre ebben a könyvében. Mindezt „tetőzte” Pier Paolo Pasoliniról írt kis tablója, aki az *Utcakölykök* című könyvében a lumpenproletárok életét szimpatikusnak és követendőnek mutatja be. Szimpatizált az olasz baloldali pártokkal, de expresszív erővel mutatta be a hétköznapi botrányos, trágár, obszcén világát is. Ha nem is regényeit (például *Egy erőszakos élet*), de az általa rendezett filmjeit (Decameron, Salò avagy Sodoma, Máté evangéliuma) a széles közönség is ismeri.

A recenzens számára a kötet leginkább érdekes összevetése Alberto Moravia és Jean-Paul Sartre, a 20. század két igazán kiemelkedő írója, teoretikusa és filozófusa között adódik. Jelentősek közöttük a párhuzamok, az egybeesések, ami pályájukat, munkásságukat illeti. Mindketten végigélték a 20. századot, erős szálakkal kötődnek szülővárosukhoz, Rómához, illetve Párizshoz egyúttal pedig szenvedélyes világotagazók voltak. Műveiket rengeteg nyelvre lefordították, hiszen világirodalmi rangú életművet hagytak hátra. Publicisztikáik azonban kissé megkoptak, mert elveszítették aktualitásukat. Mégis, korai irodalmi főművüket pályakezdeként publikálták: Moravia 1929-ben tette közzé *A közönyösök* című regényét, Sartre pedig 1938-ban jelentette meg *Az Undor* című kisregényét. A két mű a 20. század elejének legjelentősebb alkotása, mert bennük korán megjelenik az egzisztencialista filozófia szellemisége. Ez a filozófiai irányzat Sartre-nál egy terjedelmes könyvben, *A lét és a semmi*-ben összegződik, illetve később *Az egzisztencializmus: humanizmus* címűben. Mindketten politizáltak, olykor-olykor baloldali szélsőséges ideológiákkal is szimpatizáltak. Jelentős úti beszámolókat írtak, melyek fogadtatása gyakran rossz fényt vetettek saját irodalmi munkásságukra is. Mégis, azt lehet róluk mondani, hogy mára megbizonyosodott, ők a 20. század kiemelkedő írói. „S ha ma körülnézünk, találunk-e hozzájuk mérhető szerzőket az olasz és francia irodalomban, ráébredünk, micsoda nagyságok is voltak ők, minden tévedésükkel, hibájukkal, gyengeségükkel, intellektuális vétkekkel egyetemben.” – írja Madarász Imre. S ezzel teljes mértékben egyet is érthetünk.

Madarász Imre újabb könyve más sokadszor bizonyítja olvasóinak, hogy az európai és különösen az olasz kultúra kitűnő ismerője, nemcsak kutatója, hanem tudós értelmezője is egyben. Ezt a könyvét is szívesen ajánljuk az Olvasó szíves figyelmébe.